

una visió de conjunt

Ramon Farrés

Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Traducció i d'Interpretació
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Resum

Jordi Arbonès va dur a terme una intensa tasca de traducció de l'anglès al català i al castellà, amb prop de cent cinquanta llibres publicats. En aquest corpus trobem tant *best-sellers* i llibres de consum efímer, com una nòmina espectacular de la millor narrativa anglesa i nord-americana dels segles XIX i XX: Jane Austen, Charles Dickens, Henry James, D. H. Lawrence, William Faulkner... Especialment destacable és la seva contribució al coneixement i la difusió en l'àmbit de la cultura catalana de l'obra de Henry Miller, de qui va traduir nou obres al llarg de més de trenta anys, entre 1970 i 2001. La visió del conjunt de la seva obra ens dona, doncs, el perfil d'un traductor escindit entre la professionalitat i la vocació, per bé que la seva iniciació en aquest camp va tenir com a principal motiu la recuperació de la pròpia llengua, el català, que no havia pogut aprendre a l'escola.

Paraules clau: Jordi Arbonès, traducció al català, literatura anglesa i nord-americana, Henry Miller.

Abstract

Jordi Arbonès' translations from English to Catalan / Castilian can only be described in terms of an immense undertaking, with close to 150 books published. Amongst this corpus you will find best sellers, books for general consumption, and an impressive list of the best of English and American prose from the 19th and 20th centuries: Jane Austen, Charles Dickens, Henry James, D.H. Lawrence, William Faulkner, to mention but few. Particularly worthy of note is his contribution to Catalan readership awareness of the works of Henry Miller, having translated nine of his novels between 1970 and 2001. His translation endeavours, seen as a whole, present us with the profile of a translator who is both professional and vocational; it should be borne in mind that his early incursions into the field of translation were originally motivated by his desire to recover his own language, Catalan, which he had not been able to learn formally at school.

Key words: Jordi Arbonès, translation to Catalan, English and American literature, Henry Miller.

La primera impressió que s'endú qui pretén donar una visió general de les traduccions de Jordi Arbonès, que és el cas que m'ocupa, és que el conjunt dels gairebé cent llibres que va traduir el català i els poc menys de cinquanta que va traslladar al castellà constitueix una singular barreja de treballs fets per guanyar-

se les garrofes i d'obres recreades amb tota la passió. Dit d'una altra manera: davant de la llista dels prop de cent quaranta llibres que va traduir, Jordi Arbonès se'ns apareix com un traductor estrictament professional i netament vocacional alhora. Les versions que va fer al castellà durant els anys setanta i vuitanta per a l'editorial barcelonina Martínez Roca, amb títols com *Urgencias sábado noche*, *Amor temerario*, *Operación Girasol* o *Hitler vuelve* donen fe de la seva faceta de traductor professional, obligat a acceptar qualsevol tipus de subliteratura per poder arribar a final de mes, o «fer bullir l'olla», tal com li agradava de dir a ell. En canvi, la seva fidelitat a Henry Miller, de qui va publicar nou obres en català al llarg de més de trenta anys, entre 1970 i 2001, és la prova més fefaent del seu vessant de traductor vocacional, entossudit a donar a conèixer en la seva llengua els autors que estimava.

I això que la seva iniciació en l'activitat traductiva, tal com l'ha deixat descrita el mateix Arbonès en un article titulat «Reflexions sobre aspectes pràctics de la traducció», no encaixa ben bé ni amb la figura del traductor professional ni amb la del traductor vocacional. De fet, la causa que comencés a traduir va ser el xoc que li va provocar prendre consciència que era un analfabet en la seva pròpia llengua, com tots els qui van ser escolaritzats en la immediata postguerra. O per dir-ho tal com ho expressa ell mateix: a ell i a tota la seva generació els van practicar una lobectomia («ens havien privat de l'òrgan d'expressió en la pròpia llengua», aclareix). Això va fer que s'apliqués a llegir i escriure en català, per recuperar el temps perdut, i dintre d'aquest programa d'autoeducació en l'idioma matern, «vaig descobrir», diu, «que la traducció era un bon mitjà per a fer exercicis d'escriptura en la pròpia llengua». Amb aquesta intenció, segons ha explicat en una entrevista que li va fer Marcos Rodríguez Espinosa, va traduir pel seu compte alguns relats d'Oscar Wilde i també una obra de teatre en un acte, *L'home que va néixer per morir penjat*, de Richard Hughes, que un jove Ricard Salvat va posar en escena a la Peña Cultural Barcelonesa al començament dels anys cinquanta. (Aquesta darrera traducció, segons va deixar dit Arbonès, «s'ha perdut per sempre», i pel que fa a la dels contes de Wilde, hi ha esperances encara que apareguin entre els papers del seu llegat, cedit a la Facultat de Traducció i d'Interpretació de la Universitat Autònoma de Barcelona.)

El primer impuls per traduir, doncs, no va anar dirigit ni a l'adquisició d'un ofici ni a l'acompliment d'una vocació, sinó simplement a la recuperació de la llengua. En canvi, quan anys més tard es torna a dedicar a la traducció, ho fa en unes circumstàncies i amb una intenció completament diferents. El 1956 Jordi Arbonès emigra a Buenos Aires, on al cap d'un parell d'anys comença a treballar a l'editorial Poseidón com a lector d'originals i corrector. El 1960, l'editor de Poseidón, el català exiliat Joan Merli, funda una altra editorial, Malinca, dedicada a la publicació de novel·les policíiques de quiosc, i Arbonès s'encarrega també de la traducció al castellà d'algunes d'aquestes novel·les. Ens trobem, doncs, ara sí, de ple en l'àmbit professional de la traducció, i cal dir que en el seu aspecte més sòrdid, perquè en aquests llibres que Arbonès traduïa com a complement de la feina editorial —i no pas a la seva llengua— ni tan sols apareixia el seu nom com a traductor. (I això vol dir que encara no hem arribat a l'inici del còmput de les seves cent quaranta traduccions «oficials». A més, a l'entrevista citada abans, Arbonès esmen-

ta també unes traduccions que va fer un temps després, quan Poseidón va tancar, per a les editorials Emecé i Paidós, que tampoc consten en les bibliografies de què disposem.)

Però aquella experiència primigènica de traducció teatral a Barcelona li devia haver despertat el cuc de la gana, perquè ja als anys seixanta va traduir al català diverses peces de Tennessee Williams i Arthur Miller, que van ser representades pel Quadre Escènic del Casal de Catalunya de Buenos Aires. També aquesta circumstància ens l'ha deixat molt ben explicada al pròleg d'*Un tramvia anomenat desig*, una de les obres que va traduir en aquell moment, si bé no va ser publicada fins molts anys més tard. Hi llegim:

Per tal d'homenatjar l'actor més antic del seu Quadre Escènic, el Casal de Catalunya de Buenos Aires tenia el costum de deixar-li escollir una obra que li permetés de lluir-s'hi, per dir-ho així. Amb aquest propòsit, Joaquim Moreno, que n'era director cap allà la dècada dels seixanta, m'havia demanat de traduir *A view from the bridge* (*Del pont estant*), d'Arthur Miller, amb la qual cosa trencava la tradició de triar una obra catalana per a rebre l'homenatge de què parlava. Tant de partit en sabé treure Joaquim Moreno de l'obra esmentada, que fou tot un èxit. Estimulat per la bona rebuda que el públic donà a la innovació, l'any següent em demanava que traduís *A Streetcar named Desire* (*Un tramvia anomenat Desig*), de Tennessee Williams. Un any després es repetia el prec i aleshores vaig traduir *A Cat on the Hot Tin Roof* (*La gata damunt la teulada*), del mateix autor.

Aquí és on neix l'altra personalitat traductora de Jordi Arbonès, la del traductor vocacional, que, havent-se-li despertat l'interès per la literatura nord-americana contemporània, fa tot el possible per difondre-la en l'àmbit de la cultura catalana. I això des de Buenos Aires! Efectivament, un cop passades per la prova de foc de la posada en escena, Arbonès decideix enviar una mostra de les seves traduccions a Joan Oliver, que aleshores era director literari de l'editorial Proa. Oliver, després de llegir la versió d'Arbonès de l'obra *Del pont estant*, d'Arthur Miller, va dictaminar, segons testimoni del mateix Arbonès, que no feia «olor de traducció». I així sorgeixen els primers encàrrecs editorials per traduir obres d'Ernest Hemingway, William Faulkner i Henry Miller. Arbonès ha explicat amb tot detall com va anar el procés de traducció i de publicació d'aquestes primeres versions dels grans clàssics nord-americans de la primera meitat del segle xx a l'article «La censura sobre les traduccions a l'època franquista». Després de superar tota mena d'entrebancs, el 1970 es va publicar *Primavera negra*, de Henry Miller, lleugerament retocada, i un any més tard, *Per qui toquen les campanes*, de Hemingway. Seguiran, al llarg de la dècada dels setanta, altres obres de Miller, entre les quals els *Tròpics* de Càncer i de Capricorn, dos llibres d'Anaïs Nin i *L'amant de Lady Chatterley*, de D. H. Lawrence, tot un programa literari d'alliberament sexual en correspondència amb els aires de canvi dels últims anys del Franquisme i els primers de la Transició.

En aquest punt ja tenim Arbonès instal·lat en la seva doble faceta de traductor professional i vocacional. Efectivament, a partir de 1975 comença a publicar també traduccions signades al castellà, i a la dècada dels vuitanta publica una mitjana de tres o quatre llibres a l'any, alternant les versions al català d'obres tan importants

com *Washington Square*, de Henry James (1981); *La taronja mecànica*, d'Anthony Burgess (1984); *La fira de les vanitats*, de William Thackeray (1984); *Viatge a l'Índia*, d'E. M. Forster (1985), o *Ada o l'ardor*, de Vladímir Nabòkov (1987), amb la traducció al castellà dels *best-sellers* de Danielle Steel, de qui va publicar vuit novel·les entre 1982 i 1986. Mentrestant, també el món de l'edició en català havia passat d'un voluntarisme resistent a un elevat grau de professionalització, i Arbonès ja no podia triar tant com abans les obres que traduïa. D'altra banda, però, aquest nou estat de coses li va permetre ampliar el seu repertori d'autors traduïts amb clàssics de la literatura anglesa i nord-americana del segle XIX i escriptors britànics contemporanis.

Cal dir que Arbonès duia a terme aquesta ingent tasca traductora després de la seva jornada de vuit hores en una editorial. No serà fins al final dels vuitanta, coincidint amb una gran crisi econòmica a l'Argentina, que deixarà la feina per dedicar-se exclusivament a la traducció: la devaluació del peso comporta que guanyi més diners traduint una hora cada dia per a les editorials de Catalunya que no pas treballant vuit hores per a una editorial argentina, tal com explicava en una carta a Joaquim Carbó, que aquest va citar a la conferència d'obertura de la Càtedra Jordi Arbonès a la Universitat Autònoma de Barcelona, titulada «Jordi Arbonès i Montull a la Universitat».

Aquesta circumstància propicia que a la dècada de 1990 la producció de Jordi Arbonès com a traductor augmenti encara més: ara tradueix una mitjana de gairebé sis llibres l'any, amb la particularitat que la proporció entre el català i el castellà ha passat de ser gairebé equilibrada, amb un lleuger avantatge del català, durant la dècada anterior, a tenir una relació de cinc traduccions al català per cada traducció al castellà en aquesta. I això que ara tradueix també textos d'una major qualitat al castellà, sobretot per a l'editorial Muchnik, com ara obres d'E. L. Doctorow o R. K. Narayan. En català continua insistint en els seus autors fetitxe (el 1992 publica *Sexus*, de Henry Miller, i el 1995 un volum de contes de Hemingway), però també segueix versionant clàssics del segle XIX i fins i tot del XVIII, com Jane Austen (*L'abadia de Northanger*, 1991), Charles Dickens (*Una història de dues ciutats*, 1991, i *Cançó de Nadal*, 1995), George Eliot (*Middlemarch*, 1995) o Robert Louis Stevenson (*L'illa del tresor*, 1997), al costat d'autors contemporanis com Philip Larkin, Paul Bowles o David Lodge, alhora que s'apunta al renaixement de la gran col·lecció de novel·la policíaca en català, «La Cua de Palla», ara rebatejada com «Seleccions de la Cua de Palla», amb traduccions de Raymond Chandler i Donald E. Westlake, entre d'altres.

Jordi Arbonès va morir l'octubre de 2001, però en el poc temps que va viure del nou mil·lenni encara ens va poder oferir un clàssic fonamental com *Jane Eyre*, de Charlotte Brontë, i cloure la seva bibliografia de traduccions al català amb una nova obra de Henry Miller, com no podia ser d'una altra manera, i a més amb un títol tan adequat per acomiadar-se com *Els llibres de la meua vida*. (Tot i que aquest era un llibre que ell havia traduït molts anys abans i havia ofert sense èxit a diverses editorials.)

Vet aquí un repàs sumari a la producció de Jordi Arbonès, en el qual, espero, han quedat esbossats els seus principals interessos i els diversos vessants en què va dur

a terme la seva tasca de traductor. Esmentaré, però, encara alguns altres noms d'autors que va traduir al català i que no he recollit fins ara, per donar una idea més justa de la importància de la seva aportació al llegat de la literatura universal traduïda al català: Edgar Allan Poe, Herman Melville, Ambrose Bierce, Willkie Collins, Rudyard Kipling, John Steinbeck, J. R. R. Tolkien, Agatha Christie, William Somerset Maugham, Christopher Isherwood, Lawrence Durrell, Gerald Durrell, Edward Albee, Saul Bellow, James Purdy, John le Carré, Gore Vidal... La llista és tan extensa com brillant.

Cal dir, d'altra banda, que Jordi Arbonès va exercir sovint de prologuista de les obres que va traduir. És el cas, sobretot, i lògicament, dels autors que sentia més propers, com Henry Miller (de qui va prologar *El temps dels assassins* i *Sexus*), Anaïs Nin (*Escala cap al foc*), D. H. Lawrence (*L'amant de lady Chatterley*), Ernest Hemingway (*Els primers quaranta-nou contes*) o William Faulkner (*Les palmeres salvatges*). La majoria d'aquestes presentacions d'Arbonès, cal considerar-les modèliques: molt ben documentades, aporten de manera concisa les dades fonamentals per conèixer l'autor i el conjunt de la seva obra, alhora que apunten els eixos bàsics sobre els quals s'aguanta el llibre en qüestió, per tal de possibilitar-ne una interpretació més rica, però sense robar al lector la màgia de la lectura. I tot plegat amb la dosi necessària de passió encomanadissa.

Jordi Arbonès va veure sortosament reconeguda la seva vasta labor en vida amb dos dels premis més importants atorgats en aquest país a un traductor: el 1986 el Premi de Traducció de la Generalitat de Catalunya per *La fira de les vanitats*, de William Thackeray, i el 1993 el Premi Nacional de Traducció de la Institució de les Lletres Catalanes per *Una història de dues ciutats*, de Charles Dickens. No vull, però, tampoc ocultar que les seves traduccions van ser sovint objecte de crítica en considerar que Arbonès tendia a utilitzar arcaïsmes o formes excessivament cultes en contextos on el registre lingüístic del text original era més aviat col·loquial o fins i tot vulgar, com ara a *L'amant de Lady Chatterley*, a *La taronja mecànica* o a les novel·les de Miller. Arbonès, al seu torn, va defensar-se sempre que va poder d'aquestes crítiques amb sòlids arguments, remetent-se, per exemple, a la barreja de registres de les obres originals.

No em correspon a mi entrar a valorar aquest aspecte de les traduccions de Jordi Arbonès, però sí que voldria apuntar que la privació d'un ensenyament normal en la pròpia llengua, d'una banda, i de l'altra el fet d'haver dut a terme tota la seva obra de traductor fora de l'àmbit lingüístic del català, bé podrien haver provocat alguna o altra distorsió en el seu ús del llenguatge. Del que no hi ha dubte, en tot cas, és que, malgrat aquests dos greus handicaps, les seves traduccions continuen sent reeditades i llegides pels lectors d'ara i aquí, la qual cosa no fa més que augmentar-ne el mèrit.

Bibliografia¹

- ARBONÈS, Jordi. «Pròleg». A: WILLIAMS, Tennessee. *Un tramvia anomenat desig*. Traducció de Jordi Arbonès. Barcelona: Edicions del Mall, 1983.
- «Reflexions sobre aspectes pràctics de la traducció». *Revista de Catalunya*, 94 (març 1995), p. 73-86.
- «La censura sobre les traduccions a l'època franquista.» *Revista de Catalunya*, 97 (juny 1995), p. 87-96.
- CARBÓ, Joaquim. «Jordi Arbonès i Montull a la Universitat» (consultat el 7-10-2004).
- RODRÍGUEZ ESPINOSA, Marcos. «Identidad nacional y traducción: Entrevista con Jordi Arbonès i Montull» (consultat el 7-10-2004).

1. Em limito aquí a esmentar els textos a què faig referència en el meu article. Per a una bibliografia completa de les traduccions i els escrits de Jordi Arbonès, vegeu PUJOLAN, Alba. «Entrevista a Jordi Arbonès». *Quaderns. Revista de Traducció* 10 (2003), p. 153-163.